

Лекція 5. Феміністичний рух в Україні

Як відомо, фемінізм – це культурний рух за визнання прав жінок нарівні з чоловіками. Так сприймалося це явище в XIX ст. й на початку XX. Сьогодні фемінізм – це, швидше, певний спосіб прочитання культури, метод аналізу культурних текстів з позиції жінки. У такому розумінні фемінізм щільно пов'язаний з гендерним підходом до аналізу широкого кола соціально-економічних, політичних та соціокультурних явищ. “Гендер” (з лат. “рід”) означає стать як соціальне поняття та явище; стосується особливостей соціокультурних запитів суспільства щодо поведінки і зовнішнього вигляду чоловіка і жінки. Цей підхід виявляє: 1) гендерну асиметрію суспільства (наявність ціннісних установок, згідно з якими чоловіче є домінуючим: чоловік пізнає світ і творить його, тоді як жінка – це емоції та інтуїція); 2) гендерні ролі (передбачення поведінки чоловіка й жінки у суспільстві); 3) гендерні стереотипи (як різновид соціальних) – закріплюють гендерні ролі, які функціонують у суспільній свідомості як стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру чоловіка й жінки.

Негативний вплив традиційного розподілу чоловічих та жіночих ролей проявляється на різних рівнях:

- індивідуальний – обмеження розвитку особистості, часто силуване, жінка мусить вибирати між кар'єрою та родиною;
- міжособистісні стосунки – нездорові стосунки між чоловіком і жінкою, що іноді приводять до різноманітних психічних захворювань;
- соціостатевий – обмежене залучення жінок до науки, політики, економіки, що пригнічує їх потенційні можливості.

Гуманістична та інтелектуальна спрямованість фемінізму виявляє, що маскуліна культура (маскулінізм – ідеологія, що виправдовує чоловіче домінування) деформує й принижує і жінок, і чоловіків. Фемінізм запровадив термін “сексизм” на означення позиції або дії, яка принижує, виключає, недооцінює та стереотипно поділяє людей за статевою ознакою.

Історія феміністичного руху нараховує близько двох століть. Вже у XVIII ст., у Франції, Олімпія де Гуж подала до конвенту “Декларацію прав жінок і громадянок”, де, зокрема, говорилося: “Жінки мають право виходити на шибеницю, отже, вони можуть виходити на трибуну”. Тобто вже тоді фемінізм у Європі набував суспільного розголосу та політичного статусу. В Україні цей процес відбувався дещо повільніше, але у певних формах жіночий рух

існував на той час і в нас. Так, у XVIII ст. у Слобідській Україні серед церковних братств діяла жіноча спілка “сестриць мироносиць”, які 1701 року купили для Курязького монастиря книгу Пентикостарій у відповідь воєводі, який заявляв, що переселенці не мають навіть жодних книг і моляться по листках. Це були витоки жіночого руху в Україні, який у подальшому тяжів саме до мироносицької суті. Так, навіть сьогодні відроджено товариство Марійських пань (на честь Діви Марії) у складі Всеукраїнської організації “Жіноча громада”.

За даними науковців, першими українськими поетесами були в XIX ст. Марта Писаревська (1799 – 1874) та Олександра Псьол (1817 – 1887), хоча творів їх майже не збереглося, і дехто з науковців вважає їх творчість вдаюю літературною містифікацією. У 1884 р. в Західній Україні виникло “Жіноче товариство”, організоване Н.Кобринською у Станіславі, до нього входило майже 100 жінок. У 1891 р. – у Стрії – перше жіноче віче, звідки була надіслана петиція до австрійського парламенту “У справі допущення жінок до університету”. Ідеї “Жіночого товариства” підхопили невдовзі “Клуб русинок” у Львові та “Жіночий кружок” у Коломиї. У 1903 р. на міжнародному жіночому з’їзді у Берліні була присутня делегація з Харкова. Тоді ж у Харкові й Києві діяли жіночі організації, матеріали про які зберігалися в архівах поліції. 1905 року Полтавське українське відділення всеросійського Союзу рівноправності жінок видало маніфест, де порушувалося питання автономії України. За твердженням Марти Богачевської, філія Союзу рівноправності жінок була і в Харкові.

О.Кобилянська найяскравіше втілює ідею українського літературного фемінізму межі століть. Письменниця була феміністкою за переконанням, феміністками є її героїні. О.Кобилянська стояла осторонь активного жіночого руху в Галичині 80-90-х рр. ІХ ст., але залишалася твердою поборницею жіночої самостійності. “Царівна” – елементи автобіографізму, типово жіночий, “інтимний” жанр, стиль близький до щоденникового. О.Кобилянська – палка прихильниця Ніцше, але розуміє вона його філософію поверхово й однобічно (подолання нудоти життя, пошук вищого життєвого сенсу, досягнення абсолютної – соціальної – свободи, прагнення знайти в конкретному соціумі “надлюдину”, з якою варто провести життя, або стати такою “надлюдиною” самій).

Ще однією прихильницею фемінізму того часу, на думку дослідників, є Леся Українка. Вона, наприклад, зізнавалася, що “історію Мавки може тільки жінка написати”, що її “Дон Жуан” “власний, не перекладений, оригінальний тим, що його написала жінка”.

Леся Українка була головним чином інтелектуальною письменницею й інтелектуальною феміністкою, писала про неординарних жінок великої сили волі й інтелекту, які потрапляють у межеві ситуації та тривожні обставини, дбала про багатовимірне зображення жіночої психіки. Жіночі дійові особи в творах Лесі Українки – складні особистості, з інтелектуальними, емоційними й статевими потребами. Письменниця засуджує систему, що вимагає від жінки поведінки, яка заперечує її волю і незалежність. У деяких п'єсах жіноче перемагає чоловіче (“Блакитна троянда”, “Лісова пісня”, “Камінний господар”, “Бояриня”). Часто вводить у п'єси сексуальний символізм (“Бояриня”, “Руфін і Прісілла”, “Камінний господар” – складні сексуальні символічні системи; “Лісова пісня” – контрастування світів еротичного та духовного кохання; у творах повторюється мотив сексуального підкорення жінки опонентові свого коханого (“Оргія”).

Саме твори Н.Кобринської “Дух часу”, О.Кобилянської “Людина”, “Царівна”, Лесі Українки “Блакитна троянда” та ін. започаткували український літературний фемінізм, а статті Лесі Українки “Новые перспективы и старые тени (Новая женщина западноевропейской беллетристики)” та Н.Кобринської “Про “Нору” Ібсена” означили початок феміністичного дискурсу в українській літературній критиці.

У грудні 1945 р. у Німеччині (Авгсбург) був скликаний Жіночий З'їзд, який утворив організацію “Об'єднання українських жінок на еміграції”. У 1947 р. “Об'єднання” видало “Заповіді Українки на чужині”, де проголосило боротьбу за Незалежну Україну, “збереження предківських надбань, виховання дітей у вірі й українському патріотизмі, допомогу українській церкві на чужині”. Заходами “Об'єднання” видавався журнал “Громадянка”, проводилися з'їзди, виступи, свята, налагоджувалася видавнича справа тощо. У 1948 р. утворюється Організація українських жінок (ОУЖ), відтоді “Об'єднання” стає секцією Союзу Українців Британії. ОУЖ займалася громадською працею з дітьми і молоддю (молодіжні організації “Плат” і СУМ), приймала участь у демонстрації на захист прав українського народу, протестах проти репресій в Україні. У Манчестері організований невеликий музей народного мистецтва ім. Алли Горської, в Олдгамі – Музей Українського мистецтва ім. Олени Теліги. Відділи ОУЖ є по всій Великобританії, крім того вона підтримує контакти з Організацією українських жінок в Україні й займається благодійницькою діяльністю.

Окремо існує товариство Українських жінок ім. О.Теліги, засноване 1951 р. у м. Бредфорд (Англія), воно займається організацією недільних шкіл, допомогою інвалідам, втікачам, збіднілим українцям

тощо, в Україні – допомагає дітям-чорнобильцям, сиротам, сприяє відродженню церков тощо.

Сьогодні в літературі тема жінки певним чином трансформується. Якщо раніше про жінку – в українській традиції – писали як про матір, цнотливу дівчину, вона була символом чистоти, кохання, беззахисності (від “Катерини” Т.Шевченка, “Наталки-Полтавки” І. Котляревського, “Марусі” Квітки-Основ’яненка до “Марусі Чурай” Л. Костенко та “Чорнобильської Мадонни” І. Драча чи “Марії” У. Самчука тощо), то тепер з’являється тенденція до висвітлення жінки як неоднозначної постаті, зі складною психікою та розвиненою чуттєвістю. Жінка джерело плотської пристрасті, як об’єкт сексуальних домагань, як цільна істота зі своїми бажаннями, відчуттями і правом вибору, правом першості тощо. Тобто жінка у всій складності й буденності своєї екзистенції (“Храм Посейдона” Ю.Покальчука, твори Н.Зборовської “Я, Мілена”, “Українська реканкіста”, О.Забужко та багатьох інших сучасних авторів).

Літературознавчий словник характеризує феміністичну критику як одну з течій постструктуралізму, що виявляється в різних інтердисциплінарних варіантах – передовсім французькому (С. де Бовуар, Ю.Крістева тощо), зосередженому на обґрунтуванні концепції “інакшості жінки”, жіночого письма, бісексуальності та на критиці “фалоцентризму” – власне феміністична критика; англо-американський варіант (Кейт Міллет, Елейн Шовалтер тощо), перейнятий ідеями деконструктивізму, отримав назву “гінокритики”.

Запровадила до літературного обігу цей термін Елейн Шовалтер, розрізняючи цей вид критики та феміністичний аналіз. Феміністична критика, на думку Шовалтер, зосереджує свою увагу на жінці як читачеві чоловічих текстів, є “політичною та полемічною” і має обмежені можливості для створення своєї теорії. Така критика досліджує значення сексуальних кодів, розглядає “жінку-як-знак” в історичному та суспільному контексті. Тоді як гінокритика зосереджується на постаті жінки-письменниці, шукаючи конструктивні засоби для аналізу жіночої літератури. У статті “Феміністична критика у пущі” (1981) Шовалтер розрізняє чотири моделі гінокритики: біологічну (жіноче тіло як джерело образності), лінгвістичну (жіноче письмо і жіноча мова), психоаналітичну (жіноча душа як специфічна психічна організація) та культурну (культурне оточення жінки-письменниці).

Та ж Елейн Шовалтер стверджує, що жіноча література проходить у своєму розвитку три основні фази:

- імітації та інтернаціоналізації домінуючих літературних видів – жіночий етап;

- протесту проти цих стандартів та захисту своїх прав як меншини – феміністичний етап;
- самовідкриття та пошуків самоідентичності – жіночий етап.

Отже, феміністична критика розглядає всю написану літературу з погляду “жіночості” (висвітлення жіночих образів та особливості сприймання тексту жінкою), а гінокритика вивчає жіночу літературу, тобто художні тексти, написані жінками.

Літературний фемінізм має кілька відмінних напрямків роботи. Треба розрізняти жіночу літературу (написану жінками) і літературу феміністичну (написану про жінок); теорію аналізу жіночих образів, присутніх у різних художніх текстах, та особливостей сприйняття цих текстів жінками; феміністичну критику та гінокритику тощо.

Образ жінки в українській літературі по-новому трактують і самі жінки-письменниці. Так, О.Забужко демонструє жіночу психіку зсередини, сама себе коментуючи й аналізуючи. З цієї перспективи можна розглядати і явище “жіночої” поезії в літературі. Неда Неждана, В.Стах, О.Галета, Леся Демська, М.Матіос тощо є представниками сучасної жіночої лірики. Діапазон їх тематичних зацікавлень досить широкий: від інтиму до філософського осмислення дійсності, але ця поезія є безумовно витвором жіночого мислення.

Активно розвивається сьогодні й українська феміністична критика. Найяскравіші її представники – Т.Гундорова, С.Павличко, В.Агеева, О.Забужко, які намагаються переосмислити попередню літературну традицію в проекції на феміністичну перспективу. В центрі їх уваги – творчість О.Кобилянської та Лесі Українки як перших українських письменниць-феміністок. Саме з цієї точки зору переглядають науковці їх творчу спадщину сьогодні.

Проте в цілому в українській літературі феміністичний дискурс невироблений, він знаходиться лише в стадії постановки ключових питань і проблем, які вирішуватимуться в майбутньому і сучасними науковцями, і їх наступниками. В Україні основна мета гендерних досліджень: створити науку, яка однаково орієнтуватиметься як на чоловіків, так і на жінок і, враховуючи особливості кожної статі, поставить їх за самозначимістю та реальними можливостями прогресування на одному ціннісному рівні.

Питання для самостійного опрацювання

1. У чому, на вашу думку, полягає специфіка українського фемінізму?
2. Які перспективи розвитку гендерної теорії в контексті української літератури ви могли б окреслити?